

RÉBAY MAGDOLNA

A NEVELÉS-OKTATÁS HÁROM ARISZTOKRATA (TELEKI, VAY, WESSELÉNYI) CSALÁDBAN A DUALIZMUS KORÁBAN

Összefoglaló

Írásunk főszereplője három család¹: a gróf Teleki, a báró és gróf Vay, valamint a báró Wesselényi. Kutatásunk célja fiúgyermek tanulmányútjának rekonstruálása volt. Forrásaink országgyűlési almanachok, lexikonok, értesítők, valamint kézirat- és levéltári dokumentumok voltak. Megállapítottuk, hogy a magánnevelés szokása nem tűnt el, de mindenképpen visszaszorult. A nagy többség gimnáziumba iratkozott be, s már nem csak magántanulókat találhatunk köztük. Többen nevelőintézetben végezték tanulmányaikat. A Theresianum jelentősége – ellentétben a sárospataki református főgimnáziummal – növekedett. Megfigyelhettük Budapest szerepének megerősödését. A felsőoktatást tekintve a jogi képzés dominanciája fennmaradt, de visszaszorulni látszik. Továbbra is elterjedt volt a peregrináció szokása.

Kulcsszavak: arisztokrácia, nevelés, 1867–1918.

Az egyes családok

Kutatásunkban – amelyet az MTA Bolyai János Ösztöndíjjal támogat – az arisztokrácia fiúgyermekének dualizmus kori iskoláztatásával foglalkozunk. Részint a főrendiek által preferált iskolák történetét tárjuk fel, részint egyes családokra vonatkozóan folytatunk vizsgálatokat. Jelen írásunkban három család tagjaira fókuszálunk levéltári, kéziratári források, valamint adattárak és életrajzi lexikonok alapján. Arra vagyunk kíváncsiak, hogyan alakult a fiúgyermek iskolai pályafutása, mely iskolákat választották, milyen végzettséggel rendelkeztek. Igyekeztünk a családi nevelésről is információkat gyűjteni. Célunk, hogy Virág Irén kutatási eredményeit felhasználva összehasonlítást tegyünk a XIX. század első és második felének nevelési és iskoláztatási szokásairól.

A Vay kiterjedt nemzetség volt: a köznemesi mellett a korszakunkban létezett bárói (1783) és grófi (1830) ága is, s katolikusok és reformátusok egyaránt találhatók voltak soraiban. Mintánk 26 főből áll, ennyién érték meg az 1849 és 1911 között születettek közül a beiskolázási kort.² (GUDENUS, 1998: 162–172.) A család Borsod, Szabolcs, Zemplén és Abaúj vármegyében rendelkezett birtokokkal. Erdély egyik legtekintélyesebb családjának számító Telekiek közt szintén voltak reformátusok és katolikusok is. A család a grófi címet 1697-ben nyerte el. A Vaynál is népesebb nemzetségről van szó, a fentebb nevezett időszakban született fiúgyermekek közül 50 érte meg az iskolás kort. (GUDENUS, 1998: 83–107.) A szintén erdélyi Wesselényi család a báróságot 1582-ben nyerte el. (Grófi címet is kapott, de az az ág kihalt a XVII. században.) A hadadi ágon „csak” lánygyermekek születtek a vizsgált időszakban, míg a zsigóiból négy fő kerülhetett be a mintánkba. (GUDENUS, 1998: 259–265.)

---

¹ Az egyszerűség kedvéért írásunkban a család kifejezést nemzetség értelemben is használjuk.

² Az időkeret kiválasztásánál az iskoláztatás volt a fő szempont: hányan kerülhettek be a dualizmus időszakában az alap- és középszintű oktatásba. A csecsemő- vagy kisgyermekkorban elhunytakat nem számoltuk.

A három család tagjainak nevelése és oktatása 1790 és 1848 között

Arisztokrata körökben a gyermekek nevelésére a korszakunkat megelőzően is különlegesen nagy gondot fordítottak. Gr. Teleki László (1764–1821) így nyilatkozott apjáról: „Pénzed nem kimélted, és nem fősvényeskedtél: úgy folytattad Atyám a nevelésemet, hogy egyszeremind meg is nyerted a Szívemet. Apám voltál, s együtt igaz jó barátom, ezen virtust valyon hány Apákba látom?” (Idézi VIRÁG, 2013: 36.) László neveltetése 13 évvel ifjabb öccséhez, Józseféhez (1777–1817) hasonlóan eleinte a családi háznál zajlott. Az idősebb testvért 13 évesen írták be a marosvásárhelyi református kollégiumba, míg bátyja a debreceni kollégiumba járt. László két év után a pesti egyetem jogi karára iratkozott be, majd Bécsben és Göttingában járt egyetemre. József először Pozsonyban filozófiát tanult, s csak aztán jogot Pesten. Hosszabb, több országra kiterjedő európai tanulmányút keretében ő is megfordult Göttingában, s az egyetem hallgatója lett. Kortársuk, gróf Teleki Domokos (1773–1798) – miután Nagyenyeden tanult – szintén Pesten végezte egyetemi tanulmányait. Gróf Teleki Ferenc (1785–1831) bécsi theresianumi tanulmányait követően előbb Kolozsvárt jogot, majd Göttingában matematikát hallgatott. (VIRÁG, 2013: 37–38., 43., 48., 50.) Külföldi tanulmányúton történő részvétel a Teleki családban a neveltetés része lehetett, hiszen a fiatalabb generáció több tagja, így László (1811–1861) és Sándor (1821–1892) is hosszabb időt töltött távol. Előbbi német, francia, angol területeken járt, míg utóbbi Spanyolországba és Itáliába is eljutott a német országokon túl. László utazásait megszakítva a berlini egyetemen a jogi és a filozófiai karon folytatott tanulmányokat. (Korábban a sárospataki gimnázium diákja volt.) Hazai körutazásra is találunk azonban példát: a már említett Domokos többször bejárta a magyar korona országait, hogy jobban megismerje azokat. (VIRÁG, 2013: 52–53., 41–42.)

A gondos nevelés értékének elismerése vezethette a Teleki testvéreket arra, hogy apaként nevelési tervzeteket fogalmazzanak meg. László „A nevelésről” címmel foglalta össze pedagógiai koncepcióját három – ekkor 4, 6, és 7 éves – fia kiszemelt nevelőjének (1796), akit munkája megkezdése előtt külföldi tanulmányútra küldött. Ebben Locke nyomán részletesen kifejtette a testi, erkölcsi és értelmi nevelésre vonatkozó nézeteit, és kitért a jó nevelő tulajdonságaira. Fontosnak tartotta, hogy a nevelés során a gyermek természetére, képességeire tekintettel legyenek, ezért mindegyik gyermekéről külön jellemrajzot írt. (VIRÁG, 2013: 55–58.) Talán bátyja hatására József is megfogalmazta pedagógiai nézeteit. Írása 1818-ban jelent meg „Gyermekeim neveléséről való gondolataim” címmel. Ebben fiai – szintén külföldre, többek közt Pestalozzihoz küldött – nevelője számára írta le elképzeléseit erősen Locke hatása alatt állva. (VIRÁG, 2013: 58–60.) A magántanár személye kulcsfontosságú volt tehát, hiszen a fiúk fiatalabb éveikben magántanulók voltak. Közép- és felsőfokú tanulmányaik színhelyére is nevelőjükkel érkeztek, akik iskolai éveik során is segítségükre voltak. A tanulmányutakon is vezetésükkel vettek részt. (VIRÁG, 2013: 66., 68., 70.)

Virág Irén a Vay család tagjaival is foglalkozott. Ifj. br. Vay Miklós (1802–1894) és Lajos (1803–1888) öccse nevelése az édesanyjuk, br. Adelsheim Johanna irányítása mellett zajlott, mivel édesapjukat lekötötték a közügyek és a gazdaság vezetése. Ő látta el instrukciókkal a magántanárukat is. Anyjuk a gyermekeket még Pestre is elkísérte, amikor tanulmányaik miatt ide költöztek. (VIRÁG, 2013: 34–35.) A fiúk apja (br. Vay Miklós, 1756–1824) a sárospataki kollégium diákja volt. Matematika és német tudását magánúton bővítette, erre szüksége is volt, mert társadalmi rétegéhez szokatlan módon a bécsi Mérnökakadémia hallgatója lett. Ezt követően hosszabb, Franciaországot, Angliát és Törökországot érintő utazáson vett részt. A gyermekek közül ifjabb Miklós tanulmányairól rendelkezünk Virág Irénnek köszönhetően információkkal. Apjához hasonlóan református gimnáziumban tanult, de Kecskeméten, s összesen két évig. Majd beiratkozott a pesti egyetemre, ahol különböző tudományokban 12 vizsgát tett. A jurátusság után öccsével és nevelőjükkel magyarországi

utazáson vett részt. Ezt követően pedig szintén meglepő módon – apja kívánságára – a bécsi politechnikum hallgatója lett, ahol kémia, technológia és mezőgazdasági tanulmányokat folytatott, s emellett a nyelvtudását fejlesztette. Az említett Lajos fia, Béla (1829–1910) a klasszikus utat járta: jogi tanulmányokat folytatott, majd a berlini egyetemen töltött el két esztendő. Végül ő is hosszabb európai tanulmányutat tett. (VIRÁG, 2013: 43–44., 46., 50–52.)

Wesselényi család legkiemelkedőbb tagja, Miklós (1796–1850) házi nevelést kapott, melyet apja a nyilvános iskolai oktatásnál célravezetőbbnek tartott. Később (1812-től) Kolozsvárt lett diák, itt járt jogakadémiába is, s mint közismert, évekig tartó itáliai, franciaországi, angliai tanulmányúton vett részt. A terveiben a göttingai egyetem is szerepelt, de erről végül lelett. (VÁCZY, 1904a: 1–3.; VÁCZY, 1904b: 70.; VÁCZY, 1910: 530–532.; VIRÁG, 2013: 48., 51–52.)

A fentieket összegezve azt láthatjuk, hogy a főrangú ifjak magánnevelő irányításával végzett otthoni tanulmányokat követően legfeljebb néhány évre iratkoztak be valamelyik hazai iskola felsőbb gimnáziumi és/vagy filozófiai osztályába. Felsőfokú tanulmányaikat jellemzően részint hazánkban, részint külföldön – olykor tanulmányútba ágyazottan – folytatták. A XVIII–XIX. század fordulóján jó hírének köszönhetően a göttingai egyetem számított legnépszerűbbnek. A külföldi utazás mondhatni elengedhetetlen részét képezte a neveletésüknek.

A Teleki grófok iskoláztatása a dualizmus korában

Alábbiakban a három család körében zajló dualizmus kori nevelésre térünk rá. Ahogy említettük, a Teleki grófok közül a mintánkba 50 fő került, adattal feléről rendelkezünk.³ Ezeket táblázatban foglaltuk össze, ami a Függelékben látható (1. táblázat). A választott középiskolákon végigtekintve kiemelhető a két főváros, Bécs és Budapest szerepe. A Theresianumban, a birodalom diplomáciai és tisztviselői elitjének nevelését szolgáló intézetben 6 Teleki gróf is tanulmányokat folytatott, köztük 2 testvérpár. (Album, 1913: 330.) Budapest az ország gazdasági, társadalmi, kulturális központja tanulmányi színhelyként szintén vonzó volt a dualizmus korában. Három budapesti középiskola kerül név szerint említésre, a királyi katolikus főgimnázium, a református főgimnázium és a piarista főgimnázium. A gimnáziuménál alacsonyabb presztízsű, szűkebb továbbtanulási lehetőséggel együtt járó reáliskolába csak egy testvérpár járt (Erik és Ralph). Több vidéki középiskolával is találkozunk.

A felsőfokú tanulmányokat tekintve a művészeti (Géza, Ralph) vagy a katonai pálya (Sándor, János) viszonylag ritka. A többség a jogi képzést választotta, esetleg a gazdaságit. Érdekes, hogy kimutatható egyfajta családi örökség: a geográfia iránti érdeklődés (László és Géza), ami talán a felfedező Teleki Sámuel (1845–1916) hatásának is betudható. A fiatalabb korosztály két tagja kereskedelmi felsőfokú képzésben vett részt. A jogi képzés dominanciája tehát visszaszorulni látszik. Külföldi tanulmányutat mindössze öt főnél említenek források, ez valószínűleg elterjedtebb volt. Ami figyelemre méltó: Pál, a későbbi miniszterelnök, már Európán kívüli országokba is eljutott, Észak-Amerikába és Észak-Afrikába, de ennek oka speciális érdeklődése is lehetett.⁴

Gróf Teleki Arvéd (1865–1942, lásd 1. kép) esete egyszerre rendhagyó, s egyszerre egyedi, ezért érdemes vele kiemelten is foglalkozni. A gimnáziumi tanulmányait a bécsi Theresianumban végezte (1876–1884), ahol elvállalta a rosszabbul tanuló diáktársai korrepetálását. (Album, 1913: 238.) 1886 májusában Párizsból írt levelet barátjának, Justh Zsigmondnak, s ebben azt kérte, segítsen a megállapodást kötni a kiszemelt magántanárral,

³ A táblázatunkban utolsóként szereplő László már 1912-ben született.

⁴ A forrásaink lexikonok és országgyűlési almanachok voltak (ld. Irodalom).

akit feltehetően Juszt ajánlott neki. Ekkor még úgy tervezte, hogy Horváth Ádám⁵ segítségével augusztus végén 3 hét alatt falun készül fel az általa „nem túl szigorú”-nak ítélt, azonban külön művek megtanulását igénylő kecskeméti vizsgára. (Meg is kérte a szükséges könyveket.) A levelei keltezéséből adódóan a felkészülésre nem került sor, de Árvéd Kecskeméten sem jelent meg, noha az 1886/87-es tanévre a III., államtudományi évfolyamra beiratkozott.⁶ Talán 1888 kora tavaszán írhatta azt a levelét, amelyben arról számolt be barátjának, hogy testvérével áprilistól a polgármester villájában fog lakni, hogy felkészülhessen a júniusi államvizsgára. Az 1887/88-as tanévre ugyanis mindketten beiratkoztak a IV., jogtudományi évfolyamra. Még januárban azonban Kecskemétre kellett menniük. Az egyik tanár (Vámos Béla) ugyanis „makacs távolmaradásért” ki akarta zárni az akadémiáról. Végül néhány tanár közbenjárására erre nem került sor. Az igazgatóval ugyanis távolmaradási engedélyt állíttatott ki magának két hónapra.⁷

Teleki Arvéd más felsőoktatási intézmények joghallgatója is volt: a bécsi egyetemnek, a párizsi École des sciences politiques-nek és a budapesti egyetemnek.⁸ Letette mind a jog-, mind az államtudományi vizsgákat. A német mellett tökéletesen beszélt franciául és angolul, de elsajátította az olasz, a román és a szerb nyelvet is. Mivel diplomáciai pályára készült, hosszabb tanulmányutat tett Olasz- és Franciaországban, Angliában, Belgiumban és Svájcban. Apja halálát követően – 23 évesen – azonban át kellett vennie a birtokok kezelését. Köz- és mezőgazdasági ismereteit közép-európai utazásai alatt igyekezett bővíteni. Szakcikkekben számolt be tapasztalatairól. Később a politikusi pályára lépett: 1905-ben Újvidék függetlenségi párti képviselőjévé választották. Első feleségétől két fia született, a fiatalon elhunyt Erik és a festőművésszé vált Ralph. Az arisztokrata hagyományokkal szakítva nem magántanár, hanem saját maga tanította fiait a reáliskola IV. osztályáig. (FABRO, ÚJLAKI szerk., 1906: 242–243.; 1906–1910. évi országgyűlés, 1906: 209–210., GUDENUS, 1998: 102.)⁹

1. kép. Gróf Teleki Arvéd¹⁰

A báró és gróf Vay család tagjainak iskoláztatása a dualizmus korában

A Vayak kevésbé kapcsolódtak be a magyarországi közéletbe, ezért kevesebb adattal rendelkezünk róluk. A mintánkba kerülő 28 személy közül csak kilenc tanulmányairól vannak

⁵ A jogakadémia egyetemes és magyar jogtörténet tanára. (Értesítő Kecskemét, 1886/87. 56.)

⁶ Gróf Teleki Arvéd Justh Zsigmondnak. 1886.05.31. OSZK Kézirattár Levelestár. Értesítő Kecskemét, 1886/87. 56.

⁷ Gróf Teleki Arvéd Justh Zsigmondnak. Keltezés nélkül. OSZK Kézirattár Levelestár. Értesítő Kecskemét, 1887/88. 30.

⁸ A kecskeméti évekről egyébként a biográfiák nem ejtenek szót. Arról sincs információnk, hogy végül letette-e az említett államvizsgát.

⁹ Teleki Arvéd gróf. <http://keptar.niif.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=025593>.

¹⁰ Forrás: Teleki Arvéd gróf. <http://keptar.niif.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=025593>.

információink (lásd 2. táblázat).¹¹ Mind a grófi, mind a bárói ágról tanultak a család tagjai a pozsonyi királyi katolikus főgimnáziumban, viszont nem egy időben. Ádám a 8. osztályt végezte itt magántanulóként (1885/86.), Imre 1890/91-től szintén magántanulóként a II–III. osztályt, a református Art(h)ur pedig – budapesti tanulmányok után – nyilvános tanulóként (!) a IV–VIII. osztályt.¹² Imre egy év kihagyás után a bécsi Theresianum diákja lett (1893–1899, III–VIII.). (Album, 1913: 272.¹³) Sárospatakra – az egész mintát tekintve¹⁴ – mindösszesen két fő járt (Elemér és Arnold), miközben az iskola vezetésében és az egyházkerületben a Vay család fontos szerepet játszott. Elemér édesapja, Béla (1829–1910) a Tiszáninneri Református Egyházkerület főgondnoka volt, egyetlen fiát Debrecenben és Patakon neveltette. A dualizmus korában az egyházkerület főgondnoka volt id. br. Vay Miklós (1828–1886)¹⁵ és a már említett br. Vay Béla (1829–1910) is, ők és a család más tagja is bőkezűen támogatta az intézményt. Béla elvállalta az éremgyűjtemény rendezését,¹⁶ míg Miklós fia, ifj. Miklós (1828–1886), aki a főiskola algondnoka is volt, a művészeti gyűjteményt gyarapította saját szobraival, rajzokkal stb., s könyvtár bővítéséhez is hozzájárult.¹⁷ A Vay nevet iskolai alapítványok viselték.¹⁸

S ha a sárospataki református főgimnázium tanulóinak értesítőben elérhető névsorát végignézzük, talán kérdést is kapunk a válaszunkra: vajon miért járt ily kevés Vay ebbe az iskolába? Mindössze egy arisztokratával találkozunk a diákok közt, ő gróf Lónyay Gábor, aki az első három osztályt végezte itt magántanulóként 1899/1900 és 1901/02. közt.¹⁹ A jogakadémia már lényegesen vonzóbb volt az arisztokrata ifjak számára, hiszen 1908/09. és 1917/18. közt²⁰ beiratkozott br. Waldbott Ferenc, hg. Windischgraetz Lajos, gr. Andrassy Imre, gr. Vécsey Ferenc, gr. Szapáry István, br. Groedel Rikh és br. Sennyey István, közülük egyedül gr. Vécsey Ferenc mind a négy évfolyamra.²¹

A Vay család esetében is igen kevés személyes dokumentumra támaszkodhatunk.²² Gr. Zichy Eleonórának húgához, Máriához írt levelei árulnak el néhány apró részletet. Máriának és gr Vay Ádámnak három fia született: Rezső (1893–1927), Ádám (1895–1930) és Béla (1903–1945). (GUDENUS, 1998: 168.) Az idősebbek nevelője Abbáziában rövid ideig Kunfi Zsigmond volt.²³ 1918-ban Ádám depressziós lett, s Rezső is mentális problémákkal

¹¹ A forrásaink lexikonok és országgyűlési almanachok voltak (ld. Irodalom).

¹² Értesítő Pozsony 1885/86. 94., 1890/91., 80., 1891/92., 94., 1993/94., 61., 1894/95., 64., 1895/96., 64., 1896/97., 71.

¹³ Jahresbericht Theresianum, 1893/94. 50., 1894/95. 133., 1895/96. 75., 1896/97. 111., 1897/98. 47., 1898/99. 59.

¹⁴ Az 1871/72–1917/18. tanév értesítői áttanulmányozása alapján. A diákok teljes névsorát az 1884/85. tanévtől közlik, a korábbi évekre vonatkozóan az adományozók, ösztöndíjasok, jutalmazottak stb. listája nyújt segítséget.

¹⁵ Neki nem született gyermeke (lásd GUDENUS, 1998: 168.).

¹⁶ Értesítő Sárospatak, 1878/79. 40–41. 1879/80. 47.

¹⁷ Értesítő Sárospatak, 1875/76. 20., 1876/77. 23–24., 1877/78. 20., 22., 1878/79. 41., 1879/80. 47. stb.

¹⁸ Értesítő Sárospatak, 1871/72. 12–13., 1895/96. 69.

¹⁹ Értesítő Sárospatak, 1899/1900. 218., 1900/01. 169., 1901/02. 143.

²⁰ Az értesítő ebben az időszakban közölte az akadémiai diákok névsorát.

²¹ Értesítő Sárospatak, 1908/09. 58., 1909/10. 70., 1911/12. 97., 1912/13. 88., 90., 1913/14. 112–114., 1914/15. 94., 1915/16. 50–52.; 1916/17. 45–46. 1917/18. 46.

²² A MNL OL a Teleki család néhány tagjának a levelezését is őrzi, de ezekben érdembeli információt a neveltetésre és iskoláztatásra vonatkozóan nem találtunk. Tükröződik bennük a szülők aggodalma gyermekeik iránt, a betegségtől való félelem. (Vö. MNL OL P 654 III. sorozat 40. tétel 23. altétel [id. Teleki Domonkos levelei Teleki Sándorhoz], 25. altétel [id. Teleki Domonkosné Teleki Sándorhoz].)

²³ „Minister Kunfi hat auch Rezső und Adi eine Zeit in Abbazia gelehrt und war immer so unsympatisch. Neulich sagte es mir Rezső, ich hatte es ganz vergessen.” („Kunfi miniszter Abbáziában egy ideig Rezsőt és Ádit is tanította, és mindig olyan unsympatikus volt. Nemrég mondta ezt nekem Rezső, én már teljesen elfelejtettem.”) (Vay Ádámné Zichy Eleonórához, Hamburg, 1919.03.05. [MNL OL P4 3. d. 413. tétel.]) „Minister Kunfi war Lord Gaby's [gr. Lónyay Gábor, 1888–1954] Erzieher und unterrichtete auch Rezső, Adi einen Winter in Abbazia, war aber immer ein grosser Sozialist und deshalb musste er auch fort von Lónyay's.” („Kunfi miniszter Gaby gróf nevelője volt, és Rezsőt és Ádit is tanította egy télen keresztül Abbáziában. Mindig is egy nagy

küzdött, ezért a két idősebb testvért 1919-1920-ban a Bécs melletti Steinhofon szanatóriumban kezelték, míg Béla anyjával Pesten élt, mert tanulni akart. Emellett naponta vívni járt.²⁴

A Wesselényiek iskoláztatása a dualizmus korában

A négy korszakban született Wesselényi közül Miklós (1869–1921) a bécsi Theresianum diákja volt (1880–1885). Testvére, Ferenc (1875–1918) jogi doktorátust szerzett, unokaöccse, Miklós (1911–1980) Budapesten állam- és jogtudományokból doktorált (1936), majd a párizsi École des Sciences Politiques-ben politikatudományokat hallgatott (1937). (GUDENUS, 1998: 264–265.; Album, 1913: 246.)²⁵

ÖSSZEGZÉS

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a magánnevelés a dualizmus korában nem tűnt el főrangú fiúgyermek nevelésében, de mindenképpen visszaszorult – legalábbis a vizsgált esetek alapján. A nagy többség gimnáziumba iratkozott be, s már nem csak magántanulókat találhatunk köztük. Többen nevelőintézetben végezték tanulmányaikat, a bécsi Theresianumban vagy a mintájára létrehozott Ferenc József Intézetben. A Theresianum jelentősége tehát a korábbi időszakokkal összehasonlítva növekedett. Ugyanez nem mondható el a sárospataki református kollégium gimnáziumáról. Megfigyelhettük Budapest szerepének megerősödését, amely a főváros és kimondottan az itteni iskolahálózat fejlődésének köszönhető. A felsőoktatást tekintve a jogi képzés dominanciája fennmaradt, de visszaszorulni látszik. Továbbra is elterjedt volt a peregrináció szokása.

IRODALOM

Országgyűlési almanachok

A magyar országgyűlés. A főrendiház és a képviselőház tagjainak életrajzi adatai. Budapest, 1906.

BAJÁN Gyula (szerk.) (1922): Parlamenti almanach 1922–1927. (Sturm-féle országgyűlési almanach). Budapest.

FABRO Henrik – UJLAKI József (szerk.) (1905): Sturm-féle országgyűlési almanach 1905–1910. Budapest.

FABRO Henrik – UJLAKI József (szerk.) (1906): Sturm-féle országgyűlési almanach 1906–1911. Budapest.

FREISSBERGER Gyula (szerk.) (1927): Országgyűlési Almanach 1927–1931. (Sturm-féle országgyűlési almanach) 1–2. kötet. Budapest.

---

szocialista volt, ezért kellett elmennie a Lónyayaktól.”) (Vay Ádámné Zichy Eleonórához, Hamburg, 1919.03.12. [MNL OL P4 3. d. 414. tétel.]

²⁴ Vay Ádámné Zichy Eleonórának, Budapest, 1918.12.03. (MNL OL P4 3. d. 401. tétel.), Vay Ádámné Zichy Eleonórának, Budapest, 1919.12.07. (MNL OL P4 3. d. 432. tétel.), Vay Ádámné Zichy Eleonórának, Budapest, 1919.12.17. (MNL OL P4 3. d. 433. tétel.), Vay Ádámné Zichy Eleonórának, Budapest, 1920.04.19. (MNL OL P4 3. d. 436. tétel.).

²⁵ Wesselényi Miklós. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16920/17078.htm>. [2016.09.11.]

- HAEFFLER István (szerk.) (1931): Országgyűlési Almanach 1931–36. (Sturm-féle országgyűlési almanach). Budapest.
- HAEFFLER István (szerk.) (1940): Országgyűlési Almanach. 1935–40. (Sturm-féle országgyűlési almanach). Budapest.
- HAEFFLER István (szerk.) (1940): Országgyűlési Almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről. Budapest.
- KUN Andor – LENGYEL László – VIDOR Gyula (szerk.) (1932): Magyar országgyűlési almanach. Budapest
- LENGYEL László – VIDOR Gyula (szerk.) (1922): Nemzetgyűlési Almanach 1922–1927. Budapest.
- LENGYEL László – VIDOR Gyula (szerk.) (1931): Magyar országgyűlési almanach. 1931–1936. Budapest.
- STURM Albert (szerk.) (1892): Országgyűlési almanach 1892–1897. Budapest.
- STURM Albert (szerk.) (1901): Országgyűlési almanach 1901–1906. Budapest.
- SZEMERJAI DEÁK Imre (szerk.) (1927): Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. (Dr. Deák-féle) Budapest.
- VÁSÁRHELYI Ferenc (szerk.) (1910): Magyar Országgyűlés 1910–15. Budapest.
- VÉGVÁRY Ferenc – ZIMMER Ferenc (szerk.) (1910): Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Budapest.
- VIDOR Gyula (szerk.) (1921): Nemzetgyűlési almanach 1920–1922. Budapest.

Lexikonok

- DOMÓ Jenő (szerk.) (1931): Ki kicsoda? Az erdélyi és bánsági kerület lexikonja. Timisorara – Arad.
- KENYERES Ágnes (szerk.): Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990.
<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>. [2016.09.11.]
- Keresztény magyar közéleti almanach. II. kötet. Budapest, 1940.
- MADARÁSZ Elemér (szerk.) (é.n.): Magyar politikai és közigazgatási compass (1919–1939). h.n.
- Magyar társadalom lexikonja. Budapest, 1930.
- Révai nagy lexikona, XIX. kötet. Budapest, 1926.
- Révai új lexikona, XVII–XVIII. kötet. Babits Kiadó, Szekszárd, 2006.

Egyéb források

- Album der k. k. Theresianischen Akademie (1746–1913). Zusammengestellt von Max Freiherr von GEMMEL-FLISCHBACH. Fortgesetzt und ergänzt von Camillo MANUSSI Edler von Montesole. Theresianische Akademie, Wien, 1913.
- Értesítő Kecskemét 1886/87. = A kecskeméti reform. főiskolai jog- és államtudományi-kar évkönyve 1886-87-ről. Tizenkettedik évfolyam. Kecskemét, 1887.
- Értesítő Kecskemét 1887/88. = A kecskeméti reform. főiskolai jog- és államtudományi-kar évkönyve 1887-88-ről. Tizenharmadik évfolyam. Kecskemét, 1888.
- Értesítő Pozsony 1867/68–1917/18. = A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítvénye az 1867/68. évről. Közli WIEDERMANN Károly. Pozsony, 1868. [Megjelent évente változó címmel.]

- Értesítő Sárospatak 1871/72–1917/18. = Jelentés a sárospataki ref. főiskola (akadémia és gimnázium) állapotáról az 1871/72. iskolai évben. Összeállították SZINYEI Gerzson és SZINYEI Endre. XVI. évi folyam. Sárospatak, 1872. [Megjelent évente változó címmel.]
- GUDENUS János József (összeállította) (1998): A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája, IV. kötet, SZ–ZS, Összeállította: Gudenus János József, Heraldika Kiadó, Budapest.
- Jahresbericht Theresianum 1892/93–1898/99. = Jahres-Bericht des Gymnasiums der k.k. Theresianischen Akademie in Wien 1893. Wien, 1893. [Megjelent évente változó címmel.]
- MNL OL P 654 III. sorozat 40. tétel 23. altétel (id. Teleki Domonkos levelei Teleki Sándorhoz), 25. altétel (id. Teleki Domonkosné Teleki Sándorhoz).
- OSZK Kézirattár Levelestár. Gróf Teleki Arvéd Justh Zsigmondnak. 1886.05.31. és keltezés nélkül.
- MNL OL P4 Andrassy levéltár 3. doboz (Ifj. Andrassy Gyulánéhoz intézett levelek) 401., 413–414., 432–433. tétel (Vay Ádámné Zichy Eleonórához).
- Teleki Arvéd gróf. <http://keptar.niif.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=025593>. [2016.09.08.]
- VÁCZY János (1910): Br. Wesselényi Miklós ifjú kora, I. Századok, 54. 7. 529–541.
- VÁCZY János (1904a): Wesselényi Miklós báró ifjúsága, I. Erdélyi Múzeum, 21, 1. 1–15. http://eda.eme.ro/xmlui/bitstream/handle/10598/3860/EM-1904_21_01_001-015.pdf?sequence=1. [2016.09.11.]
- VÁCZY János (1904b): Wesselényi Miklós báró ifjúsága, II. Erdélyi Múzeum, 21, 2. 69–75. http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/3884/EM-1904_21_02_061-075.pdf?sequence=1. [2016.09.11.]
- Wesselényi Miklós. In KENYERES Ágnes (szerk.): Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16920/17078.htm>. [2016.09.11.]
- VIRÁG Irén (2013): A magyar arisztokrácia neveltetése (1790–1848). Líceum Kiadó, Eger.

1. táblázat: A gróf Teleki család férfi tagjainak tanulmányai

Név	Születési év	Középiskola	Akadémia/egyetem	Tanulmányút
Gyula	1858		Budapest	
József	1859	Otthon, bp. ref. gimnázium	Lipcse, Berlin, Budapest: jog, dr.	
Sándor	1861	Beszterce, Újbánya, Debrecen	Budapest, Nagyvárad: jog	1885-től többször művészet-történeti tanulmányút
Árpád	1864		Kolozsvár, Bécs, Pozsony	
László	1864		Budapest	
Arvéd	1865	Bécsi Theresianum (I-VIII., 1876–84.)	Bécs, Párizs, Bp.: jog, dr. +kecskeméti jogakadémia	Ausztria, Német, Olasz-, Franciaország, Anglia, Svájc, Belgium
Mihály	1866	Bécsi Theresianum (1878–83.)		
Ádám	1867	Bécsi Theresianum (1878–84.)		
László Gyula	1870		„képzett gazda”	
Ferenc	1870	Bécsi Theresianum (1882–93.)	Bécs, Kolozsvár: jog (2-2 év)	
Tibor	1871	Bp. ref. gimn.	Debrecen: jogakadémia	
Arktur	1873	Bécsi Theresianum (1883–87., 1888– 92.)		
Pál	1879	Bp. piarista gimnázium	Budapest (államtudományi dr., földrajz, társadalomtudományok) Magyaróvár (gazdálkodás, 1 év)	Észak-Afrika, Nyugat- Európa, Észak- Amerika
Domonkos	1880	otthon Bp. kir. kat. gimn.	Budapest, Kolozsvár (dr.), Berlin, Straßburg: jog	
Géza	1881	otthon Bp. kir. kat. gimn. (III-VIII.)	[Budapest, Párizs: festőművészet]	

Név	Születési év	Középiskola	Akadémia/egyetem	Tanulmányút
József	1884	otthon, bécsi Theresianum (1896–97.), Kassa: premontrei gimn. (V.), Szatmár: kir. kat. gimn. (VI- VIII.)	Kolozsvár: jog Magyaróvár: gazdasági akadémia	A középiskola után többször külföldön.
Sándor	1885	Bp. kir. kat. gimnázium (Ferenc József Intézet)	[Önkéntes, majd tényleges katona]	
Erik	1888	Reáliskola		
Ralph	1890	Reáliskola	[Párizs: festészet magántanártól] Bécs: Iparművészeti Főiskola Bp.: Képzőművészeti Főiskola	
János	1893	Kalocsa, Brassó	Bécsújhely: katonai akadémia	
István	1896		Budapest?: államtudományi dr. Budapest: Keleti Kereskedelmi Akadémia	
Mihály	1896	Bp. ref. gimn.	Magyaróvár: gazdasági akadémia	Anglia (középiskola után)
Béla	1899	Kolozsvári gimnázium	Kolozsvár: jog	
József Pál	1910	Budapest: középiskola	Közgazdaságtudományi Egyetem kereskedelmi szak	
Géza	1911		Bécs: földtudomány, dr.	
László	1912	Bp. ref. gimn.	Budapest: jog, dr.	

Rövidítések: bp. = budapesti, dr. = doktorátus, gimn. = gimnázium, kir. kat. = királyi katolikus, ref. = református.

2. táblázat: A báró és gróf Vay család férfi tagjainak tanulmányai²⁶

Név	Szül. év	Középiskola	Akadémia/egyetem	Tanulmányút
Elemér (br.)	1855	Debrecen, sárospataki ref. gimn.	Budapest	Több nagyobb európai körút
Tibor (gr.)	1856		Hallei gazdasági főiskola	
Arnold (br.)	1858	Sárospataki ref. gimn.		
Péter (gr.)	1864		Róma: teológia	
Ádám (gr.)	1868	Pozsonyi kir. kat. gimn.		
Artur (gr.)	1879	Bp., pozsonyi kir. kat. gimn.	[Lovashadapród iskola]	
Imre (br.)	1880	Pozsonyi kir. kat. gimn., bécsi Theresianum. (1893–99.)		
László (br.)	1890		Hallei és berlini gazdasági főiskola	Középiskola után Németországban él, majd másutt Európában. Német szakmai gyakorlat.
Miklós (br.)	1893		Magyaróvári és kassai gazdasági akadémia	Bejárta egész Európát

²⁶ A Függelék két táblázata lexikonok és országgyűlési almanachok alapján (lásd Irodalom) készült. Előbbiek esetén az Digitalizált Törvényhozási Tudástárat használtuk (<http://www3.arcanum.hu/almanach/opt/a081030.htm?v=pdf&a=start>). Felhasználtuk a Theresianum Albumát (1913) is.